

Берзін П. С.,
 доктор юридичних наук, доцент,
 професор кафедри
 кримінального права та кримінології
 юридичного факультету
 Київського національного університету
 імені Тараса Шевченка

КОРЕФЕЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ НАРИС ПРО СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА ТИХЕНКА

У статті висвітлюються основні напрями науково-педагогічної діяльності С.І. Тихенка, що пов'язані з наукою кримінального права. Визначається внесок цього вченого у розвиток вказаної науки на основі архівних джерел.

Ключові слова: кримінальне право, наука, наукова діяльність, історія розвитку, кримінальна відповідальність.

В статье освещаются основные направления научно-педагогической деятельности С.И. Тихенко, связанные с наукой уголовного права. Определяется вклад этого ученого в развитие указанной науки на основе архивных источников.

Ключевые слова: уголовное право, наука, научная деятельность, история развития, уголовная ответственность.

Убіографічних даних Сергія Івановича, підготовлених станом на 26 лютого 1927 року, також наголошується на тому, що у КІНГ він, починаючи з 1924 року, працював асистентом та викладачем по кафедрі кримінального права: «Асистент (и преподаватель) по кафедре уголовного права 1924 (до настоящего времени)» [1, с. 7]. У виданій 7 жовтня 1926 року Сергію Івановичу довідці вказується, що «до жовтня 1925 р. він був асистентом при Юридичній клініці КІНГ'у і протягом 1924/25 навчального року провадив практичні вправи з Карного права» [1, с. 28]. Про те, що С.І. Тихенко «протягом 1924/25 навч. року провадив практичні вправи з кримінального права на юр-

фаці» КІНГ зазначається у виданій йому 1 березня 1930 року довідці [1, с. 36].

Посаду молодшого асистента Юридичної клініки КІНГ Сергій Іванович обіймав до 1 жовтня 1925 року. Проте його робота у клініки на цьому не припинилась. Посада, яку він обійняв у клініці з 1 жовтня 1925 року, мала назву «консерватор Юридичної клініки» [1, с. 28–29]. Так, у § 1 наказу по ректорату КІНГ від 30 грудня 1925 року був наведений склад співробітників КІНГ, які починаючи з 1 січня 1926 року виконували обов'язки «консерваторів Кабінетів і Музею» КІНГ. Серед таких осіб був вказаний також С.І. Тихенко. «30. Консерватор Юридичної Клініки – тов. Тихенко» [1, с. 25], – зазначалося у цьому наказі.

Проте працював С. І. Тихенко на посаді консерватора Юридичної клініки КІНГ лише один рік, а саме до 1 жовтня 1926 року [1, с. 29]. 1 жовтня того року § 1 розпорядження по КІНГ від 15 вересня 1926 року усі консерватори кабінетів КІНГ були звільнені. З цього приводу у названому наказі зазначалося: «На підставі постанови Академради від 13 вересня ц.р., затвердженого Правлінням Інституту цього 15го вересня, звільняються за відсутністю штатних посад з 1го жовтня ц.р. всі Консерватори Кабінетів». Серед звільнених консерваторів кабінетів КІНГ був також С. І. Тихенко [1, с. 27].

У виданій 7 жовтня 1926 року довідці вказувалось, що С. І. Тихенко «з 1-го жовтня 1925 р. до 1-го жовтня 1926 р. був Консерватором Юридичної Клініки. С. І. Тихенко вибув зі складу співробітників Інституту за відсутністю штатної посади Консерватора Юридичної клініки» [1, с. 28].

Після звільнення з посади консерватора Юридичної клініки Сергій Іванович подає ректору КІНГ заяву, в якій пише: «Прошу дати мені посаду асистента при Юридичній клініці КІНГ» у з 1го листопада 1926го р.» [1, с. 30]. 10 листопада 1926 року ректор КІНГ своїм розпорядженням (№ 57) призначив «тов. Тихенка С. І. з 1го листопада ц.р. на посаду асистента при Юридичній клініці» [1, с. 31]. Наступного року розпорядженням ректора КІНГ (№ 67 від 29 листопада 1927 року) С. І. Тихенка було призначено з 1 жовтня того ж року на посаду асистента при Юридичній клініці КІНГ «при 2^х тижневих годинах протягом року» [1, с. 32].

У цей час Сергій Іванович продовжує свою викладацьку діяльність у КІНГ. Так, «в 1927/28 та 1928/29 навч[альному] р[оці] він викладав на Юрфаці обов'язковий курс “Професійна злочинність”», з 1929/30 року він викладає на військовому циклі Юрфаці курс «Військова пенітенціарія» [1, с. 36].

Посаду асистента клініки КІНГ Сергій Іванович обіймав до 1930 року. 1 лютого 1930 року він був призначений ви-

конуючим посаду доцента КІНГ [1, с. 34], а розпорядженням ректора КІНГ від 18 лютого 1930 року йому також було доручено тимчасове викладання військової пенітенціарії на судово-військовому циклі КІНГ. Окрім Сергія Іванович, на судово-військовому циклі КІНГ викладав (також тимчасово) професор М. Г. Сикорський (йому було доручено викладання курсів військово-кримінального права та процесу) [1, с. 35–36].

У Києві в другій половині 20-х років Сергій Іванович проживає разом з дружиною Марією Ростіславівною у квартирі № 19 будинку № 28 в Михайлівському провулку [1, с. 7]. Дружина Сергія Івановича (її дівоче прізвище Беспалова) також народилася у 1890 році.

Паралельно з науково-педагогічною діяльністю у КІНГ Сергій Іванович працює у низці науково-дослідних установ Києва. Так, з 1927 року він працює науковим співробітником Київського інституту судово-наукової експертизи. Як висловився сам Сергій Іванович, «беру участь у праці 1) секції вивчення особи злочинця (“психологічних досліджень”) Київського Інституту судово-наукової експертизи, а також, звичайно, 2) Юридичної Клініки КІНГу» [1, с. 2].

З 1928 року й по 1933 рік Тихенко обіймає посаду наукового співробітника пенітенціарної секції Київського кабінету з вивчення особи злочинця та злочинності (у 1931 році цей заклад увійшов до складу Всеукраїнського інституту вивчення злочинності). З 1927 року по 1934 рік Сергій Іванович викладає криміналістику та історію і теорію виправно-трудова справи у Всеукраїнській школі міліції і кримінального розшуку, яка 1928 р. була реорганізована спочатку у Школу командного складу Робітничо-селянської міліції УСРР, а пізніше – у Школу командного складу Робітничо-селянської міліції ім. В. А. Балицького (Школу старшого начальницького складу Робітничо-селянської міліції ім. В. А. Балицького), а також на курсах робітників виправно-трудова уста-

нов, що знаходились при цій школі. Починаючи з липня 1929 року, Сергій Іванович викладає курс криміналістики на Київських («Крайових») короткострокових (річних) юридичних курсах. Після того, як у 1935 році в Києві створюється однорічна юридична школа, С.І. Тихенко до жовтня 1937 року працює у цьому навчальному закладі на умовах сумісництва викладачем криміналістики.

Працюючи педагогом, Сергій Іванович відчуває гостру нестачу методичної літератури. Тому наважується підготувати власні керівництва з кримінального [2] та виправно-трудоного права [3; 4; 5; 6; 7]. Що стосується кримінально-правового напрямку досліджень, то вагомим добробком майже дворічної праці стає дослідження «Неосудність та осудність», яке у 1927 році виходить у світ та одразу ж включається у навчальні програми курсів та шкіл Робітничо-селянської міліції. Передмову до цієї праці написав професор М.М. Паше-Озерський – керівник Сергія Івановича по кафедрі кримінального права і кримінального процесу КІНГ, в якого він, за власними словами, вивчав кримінальне право [1, с. 2–3].

З серпня 1935 року й до початку Великої Вітчизняної війни Сергій Іванович працює в Київському інституті науково-судової експертизи (далі – КІНСЕ) на посадах старшого наукового співробітника, заступника завідуючого секцією ідентифікації, а з кінця 1936 року – завідуючим цією ж секцією. Одночасно, за сумісництвом, Тихенко знов працює інструктором з шахів при Раді профспілок УРСР (1935–1938 роки), а з серпня 1937 року і до липня 1941 року ще й обіймає посади старшого наукового співробітника, заступника завідуючого секцією кримінального права, процесу і криміналістики Українського науково-дослідного інституту юридичних наук. Крім цього, протягом двох років, з 1939 по 1941 роках Сергій Іванович був викладачем криміналістики на кафедрі судової медицини Київського інституту вдосконалення лікарів.

Велику наукову і практичну цінність являють наукові статті Сергія Івановича з важливих питань техніки розслідування злочинів. В цих дослідженнях, надрукованих в юридичних журналах та збірниках ще до війни, були розроблені нові методи фіксування слідів на сипкому ґрунті; виявлені найбільш типові ознаки почерку, що допомагають проведенню ідентифікації письма; дані наукові рекомендації щодо різних видів криміналістичної експертизи [8, с. 186]. Ще в середині 60-х років минулого століття про внесок С.І. Тихенка в розвиток теорії радянського судового почеркознавства на початковому його етапі згадував патріарх радянської криміналістики І.Ф. Крилов. Ім'я С.І. Тихенка радянський криміналіст ставив в один ряд з іменами таких відомих криміналістів, як С.М. Потапов, А.І. Вінберг, Б.І. Шевченко [9, с. 48]. Також варто відзначити, що у ювілейному номері журналу «Право України», виданого у 2002 р. з нагоди 80-ої річниці заснування журналу, С.І. Тихенка названо найактивнішим автором, який на сторінках «Революційного права» у довоєнні часи приділяв велику увагу висвітленню питань судової експертизи [10, с. 25]. Це свідчить про серйозну значимість наукових праць С.І. Тихенка з криміналістики у довоєнні часи.

У роки Великої Вітчизняної війни С.І. Тихенко повертається до військової служби у Червоній Армії, працюючи слідчим військових прокуратур 28-ої західної стрілецької бригади, Закавказького фронту та Північнокавказького військового округу.

У квітні 1944 року Тихенко повертається до Києва. За клопотанням КІНСЕ та КДУ він переводиться на посаду слідчого військової прокуратури Київського військового округу. Працюючи за сумісництвом на посаді старшого викладача [11, с. 1], а згодом й доцента кафедри кримінального права КДУ, Тихенко у вересні 1945 року демобілізується з військової служби. Його заслуги оцінені державою. Сергій Іванович був нагороджений ме-

далями «За оборону Кавказу», «За перемогу над Німеччиною» та «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні».

Працюючи на юридичному факультеті КДУ та викладаючи кримінальне право і криміналістику, Сергій Іванович поновлюється на посаді завідуючого секцією ідентифікації КІНСЕ. У 1949 році, звільнившись з цієї посади за власним бажанням, Сергій Іванович до кінця життя залишається у КІНСЕ членом вченої ради.

Поряд з практичною роботою С. І. Тихенко займається розробкою теоретичних проблем. У 1945 році він представляє у вчену раду КДУ свою монографію «Судово-графічна експертиза рукописних текстів» як дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук [12]. Захист відбувся 24 листопада 1945 року в раді КДУ і через півроку (1 березня 1946 року) Тихенко одержав диплом кандидата наук. Майже через рік (30 листопада 1946 року) йому присвоюється вчене звання доцента по кафедрі «кримінальне право», а 29 січня 1949 року вчене звання старшого наукового співробітника за спеціальністю «судова експертиза та криміналістика». У травні 1947 року Сергій Іванович строком на п'ять років обирається суддею Верховного Суду УРСР, а восени того ж року наказом Міністерства вищої освіти СРСР (далі – МВО СРСР) від 6 жовтня 1947 року він затверджується завідуючим кафедрою кримінального права КДУ [11, с. 3].

Проте поєднання Сергієм Івановичем у повоєнні роки кількох посад не залишилось не поміченим з боку керівництва юридичного факультету КДУ, яке до того ж мало власну думку щодо оцінки науково-педагогічної роботи вченого. Так, в одній із характеристик, що датована 10 травня 1950 р. і підписана деканом юридичного факультету, секретарем і головою профбюро КДУ, згадується: «Лекції читаються доц. Тихенком на високому ідейно-політичному та науковому рівні. Проте, проявивши себе як досвідчений викладач, доц. Тихенко до груд-

ня 1944 року працював за сумісництвом у Верховному суді УРСР та Інституті криміналістики, не приділяв належної уваги роботі зі студентами. З цієї ж причини доц. Тихенко приділяв недостатню увагу і роботі кафедри, часто доручаючи роботу доц. Гельфанду. В даний час доц. Тихенко роботі кафедри та роботі зі студентами достатньо приділяє уваги. До себе уважливий, але до своїх підлеглих вимогливість пред'являє недостатню».

Саме у цей час Тихенко підготував до друку одну наукову статтю з питань застосування радянського кримінального законодавства в боротьбі з розкраданнями соціалістичної власності [13, с. 25–46] (у якій послідовно та ґрунтовно проаналізував розвиток радянського кримінального законодавства, що передбачало відповідальність за розкрадання державного, громадського та особистого майна, актів судового тлумачення (зокрема, на рівні окремих постанов Пленуму Верховного Суду СРСР) і судової практики, пов'язаної із застосуванням Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» від 4 червня 1947 року) та перше видання курсу лекцій з особливої частини радянського кримінального права [14].

У слові від автора названого курсу лекцій С. І. Тихенко пише, що ця робота є першим випуском курсу лекцій з особливої частини радянського кримінального права і таких випусків пропонувалося видати на той час два. Автором перших двох розділів, які утворювали зміст першого випуску лекцій, був сам Сергій Іванович (ці розділи мали відповідно назву: «Посягання на соціалістичну власність» та «Господарські злочини проти радянської торгівлі»). У другому випуску курсу лекцій був лише один розділ (третій за рахунком), що мав назву «Майнові злочини». Його автором був Я. М. Брайнін [15].

Далі С. І. Тихенко зазначає, що опублікування цієї праці викликано тим, що підручник для юридичних вузів з особли-

вої частини радянського кримінального права, виданий в 1943 року, значно застарів, а нового підручника ще немає. Тому, щоб хоча б дещо заповнити цю прогалину публікуються зазначені випуски.

Цей випуск являє собою оброблені записи лекцій, читаних С.І. Тихенком на юридичному факультеті КДУ. Тематика випусків була обумовлена необхідністю дати в той час особам, які навчаються, навчальний посібник саме за названими темами, у зв'язку з тим, що в галузі боротьби з посяганнями на соціалістичну власність та на особисту власність громадян радянське законодавство зазнало значних змін передусім у зв'язку з виданням Указів Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» та «Про посилення охорони особистої власності громадян», а боротьба зі злочинами в галузі радянської торгівлі в ряді випадків тісно пов'язана з боротьбою проти розкрадань [14, с. 3].

Перший випуск вказаних лекцій С.І. Тихенка, які були підготовлені ним і прочитані на юридичному факультеті КДУ, складається із двох частин – розділів. Кожен із цих розділів був присвячений окремій групі злочинів, про що зазначалося вище. У межах першого із них Сергій Іванович описував сутність поняття соціалістичної власності на основі відповідних положень тогочасної Конституції СРСР, ідей В.І. Леніна та Й.В. Сталіна стосовно посилення заходів боротьби з розкраданнями соціалістичної власності, а також реалізованих на нормативному рівні положень Закону «Про охорону соціалістичної власності» від 7 серпня 1932 року, Указів Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за дрібні крадіжки на виробництві» від 10 серпня 1940 року, «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» від 4 червня 1947 року. З'ясовуючи особливості застосування цих нормативних актів

на практиці, вчений здійснював аналіз складів вказаних злочинів, визначав особливості їх кваліфікації та призначення за ці злочини покарання.

Другий розділ вказаної роботи С.І. Тихенка був присвячений аналізу складів господарських злочинів проти радянської торгівлі, їх кваліфікації та покаранню покарання за ці злочини. Сутність цих злочинів Сергій Іванович описував словами: діяння, що посягає на правильну діяльність соціалістичного господарства [14, с. 67]. В окрему групу цих злочинів він виділяв господарські злочини проти радянської торгівлі (спекуляція; порушення правил, що регулюють торгівлю; обкрадання споживача (обмірювання, обважування та завищення цін); випуск із торгівельних підприємств недоброякісної продукції) [14, с. 68]. В процесі свого дослідження вчений звертався до аналізу положень Закону «Про порядок здійснення торгівлі» від 20 травня 1932 року та Закону «Про боротьбу зі спекуляцією» від 22 серпня 1932 року.

У жовтні 1950 року Сергій Іванович, після зарахування до заочної докторантури при Інституті права імені А.Я. Вишинського АН СРСР, працює над дисертацією на тему «Боротьба з розкраданнями соціалістичної власності, пов'язаними з підлогом документів» (науковим консультантом було призначено патріарха вітчизняної криміналістики – Сергія Михайловича Потапова). 31 жовтня 1951 року цей термін (включаючи відпустку) наказом МВО СРСР від 2 серпня 1951 року на підставі розпорядження АН СРСР від 16 липня 1951 року та окремого подання КДУ продовжується на один рік. Після цього Сергій Іванович переводиться на очну форму навчання на річний термін, який внаслідок тривалої хвороби продовжується до кінця 1952 року (в цьому разі замість даного терміну наказом МВО СРСР від 20 серпня 1952 року встановлюється термін один рік і три місяця – з 1 жовтня 1951 року по 31 грудня 1952 року). Проте «вихід на захист» С.І. Тихенку

прийшлося чекати ще шість років. Сам він в одній із своїх автобіографій згадує про це так: «... Дисертацію я закінчив із запізненням і надав до захисту, після проходження її через сектор кримінального права інституту, в червні 1955 р. Офіційними опонентами надані на неї позитивні відгуки. У жовтні 1955 р. був розісланий автореферат. У травні 1956 р. мною була отримана від Інституту пропозиція внести в дисертацію деякі зміни й доповнення у зв'язку з матеріалами XX з'їзду КПРС, що було мною виконано в травні 1956 р.». Утім, незважаючи на виконання зазначеної «пропозиції» захист дисертації затягнувся аж до травня 1958 року.

Працюючи над дисертацією, С. І. Тихенко публікує кілька ґрунтовних наукових праць, у яких розкриваються основні її положення [16; 17]. Для цього вчений звертався до проблем розкрадання, пов'язаних з фальсифікацією документів (С. І. Тихенко використовував термін «фальшування») [17, с. 5–15], а також ґрунтовно аналізував методики розслідування цих злочинів, задачі розслідування, особливості проведення криміналістичної експертизи документів при розслідуванні [17, с. 16–25].

Сам Сергій Іванович так описував вироблений ним підхід щодо поєднання кримінально-правового і криміналістичного напрямів у його наукових дослідженнях, присвячених боротьбі з розкраданнями, пов'язаними з підлогом документів: «... Сполучаються питання, що відносяться до кримінального права і криміналістики. На думку автора, лише в такий спосіб можливо було охопити найважливіші положення всієї теми; разом з тим таке комплексне дослідження, в якому криміналістична розробка питань розслідування зроблена в найтіснішому зв'язку з аналізом норм кримінального права, відповідає вимогам практики і скероване на сприяння зміцненню соціалістичної законності» [17, с. 5].

Сучасні вчені-криміналісти позитивно оцінюють такий підхід С. І. Тихенка

у побудові змісту своїх наукових досліджень. Зокрема, Н. І. Клименко звертає увагу на те, що наукові дослідження Сергія Івановича з кримінального права і кримінології дозволили йому досконало вивчити зв'язок між цими юридичними науками і криміналістикою. Це, у свою чергу, дозволило йому підвести на більш якісний ступінь питання розвитку методики розслідування злочинів [18, с. 70].

Головними ж напрямками дослідження криміналістів у цей період була розробка окремих методик розслідування різних видів злочинів. Методика розслідування посідала важливе місце в системі наукових рекомендацій криміналістики для слідчої практики. При цьому після зазначеного вище Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року почали проводити комплексні дослідження на основі вивчення експертної, слідчої та судової практики, які були пов'язані із застосуванням цього Указу. С. І. Тихенко проводить дослідження з проблем боротьби з розкраданнями соціалістичної власності шляхом підробки документів. На основі цих досліджень ним була написана і захищена докторська дисертація «Боротьба з розкраданнями соціалістичної власності, пов'язаними з підлогом документів». Вони, як пише далі Н. І. Клименко, справили суттєвий вплив на розробку методики розслідування розкрадань соціалістичного майна. Це були видатні роботи з питань криміналістичної методики. Глибина їх базувалась на багатому практичному досвіді [18, с. 70].

При вирішенні проблеми боротьби з вказаними злочинами, С. І. Тихенко у вступі до дисертації зупиняється на значенні соціалістичної власності як економічної основи радянського ладу, та ролі судових і слідчих органів в боротьбі за її охорону від розкрадань. Основним же змістом праці є дослідження питань кримінальної відповідальності за розкрадання, пов'язані з підлогом документів (розділ I), та розслідування цих

злочинів (розділ II). Таким чином в роботі поєднуються питання, що відносяться до галузі, з одного боку, кримінального права, а з іншого – криміналістики. Це, на думку автора, обумовлюється тим, що лише таким шляхом можуть бути охоплені основні положення теми [16, с. 1–2].

Серед сучасних дослідників кримінального права окремі положення зазначеного дисертаційного дослідження С.І. Тихенка взагалі не розглядалися. Тому в межах даної праці варто звернути увагу на те, що під розкраданням С.І. Тихенко розуміє «не лише умисне вилучення майна із чужого володіння з метою привласнення, але також привласнення ввіреного майна чи розтрату його тощо» (окрему увагу автор звертає також на те, що «правильніше трактувати поняття розкрадання соціалістичної власності <...> не як обернення злочинцем соціалістичного майна у свою “власність” і не як його “привласнення”, а як умисне протиправне обернення злочинцем цього майна на свою користь») [16, с. 98–99, 105].

Автор стверджує, що «викрадене майно повинно мати матеріальну цінність <...> Не слід кваліфікувати як розкрадання соціалістичної власності викрадення документів, хоча б і таких, які надають підставу для отримання державного чи громадського майна, оскільки документ або папір не має самостійну матеріальну цінність. Таке діяння, взятє саме по собі, може являти собою за певних умов лише готування до розкрадання» [16, с. 116].

При аналізі складу розкрадання соціалістичної власності С.І. Тихенко акцентує увагу на таких висновках. По-перше, «протиправне ухилення від передачі власного майна державі чи громадській організації, тобто непередача належного, не являє собою розкрадання». По-друге, «несплата державі належного не являє собою розкрадання, хоч такі дії, зрозуміло, заподіюють шкоду державі» [16, с. 127, 129].

У цих випадках, на думку С.І. Тихенка, шкода, заподіяна власнику, поля-

гає не у зменшенні його майна, а у так званому неотриманні вигоди. Це, зокрема, може мати місце в разі підробки документів, шахрайства, а також зловживання службовим становищем, у зв'язку з чим немає підстав кваліфікувати вчинене діяння як розкрадання. У підтвердження своїх висновків вчений наводить такий приклад: «Якщо начальник запропонує бухгалтеру «не утримувати» з нього податків і це буде виконано, – то воно являє собою не розкрадання, а корисливе зловживання службовим становищем». Відмежовуючи непередачу належного від отримання неналежного, вчений зауважує, що протиправне обернення майна на свою або іншої особи користь утворює об'єктивну сторону розкрадання [16, с. 130–131].

«Питання про характер позитивної шкоди, що заподіюється розкраданням державі чи громадській організації» [17, с. 132] С.І. Тихенко у своїй дисертації вирішує таким чином. По-перше, він звертає увагу на те, що «матеріальна шкода, що заподіюється розкраданням, полягає у тому, що соціалістичний власник позбавляється можливості, яка в нього є, здійснювати своє право власності на викрадене майно, що йому належить, хоч після вчинення розкрадання це майно продовжує існувати як річ, і право власності на нього за соціалістичним власником зберігається». По-друге, вчений аналізує й випадки, коли «в результаті розкрадання майно, яке належить соціалістичному власнику, і щодо якого він здійснює право власності, перестає існувати як річ». «Шкода, яка заподіюється розкраданням державі чи громадській організації, – зауважує С.І. Тихенко, – може також виражатися в тому, що зазначений потерпілий стає зобов'язаним сплатити матеріальний еквівалент за викрадене майно. Це має місце, коли вчинено розкрадання майна, наприклад, особистого, за зберігання якого держава чи громадська організація несе перед його власником матеріальну відповідальність» [с. 132–133].

У дисертації С. І. Тихенко виділив три різновиди підроблення документів: 1) «вчинену приватними особами підробку посвідчень та інших офіційних документів, що надають права чи звільняють від обов'язків; 2) «вчинену приватними особами корисливу підробку інших документів майнового характеру»; 3) службове підроблення документів, яке вчиняється з корисливих мотивів або за їх відсутності [16, с. 249–250].

Захист докторської дисертації С. І. Тихенка відбувся 9 травня 1958 року в раді Інституту права імені А. Я. Вишинського АН СРСР.

В особистому архіві київського професора С. А. Тарарухіна збереглися два віддрукованих на друкарській машинці варіанти виступів Сергія Івановича на захисті його докторської дисертації. Перший стосується його вступної промови на захисті [19], а другий – зауважень на відгуки офіційних опонентів [20]. В обох випадках зверху перших сторінок почерком С. І. Тихенка написано: «Попередній варіант виступу 28.IV.58». З'ясувати те, чи дійсно обидва ці варіанти були проголошені Сергієм Івановичем під час захисту ним докторської дисертації або хоча б один із них відповідав тексту його виступів, поки що не вдалося. Проте привертає увагу той факт, що в обох «попередніх варіантах виступу», підготовлених до захисту Тихенком, мають місце виправлення і доповнення по тексту, зроблені почерком самого автора. Варіант вступної промови має обсяг 17 друкованих аркушів, а варіант відповідей на зауваження офіційних опонентів – 19.

Підготовлений Сергієм Івановичем варіант вступної промови має відповідні виправлення і доповнення, зроблені ручкою й олівцем. При цьому окремі слова, речення та абзаци у промові закреслені олівцем самим автором, а на її початку після зробленого почерком Тихенка запису «Попередній варіант виступу 28.IV.58» почерком іншої людини вказується на звернення здобувача до членів вченої ради та тему дисертаційного

дослідження. На початку своєї промови Сергій Іванович звертає увагу на особливу значимість кримінально-правової охорони соціалістичної власності від розкрадань та боротьби з тими розкраданнями, які поєднуються з підлогом документів. Обґрунтовуючи тему свого дослідження як міждисциплінарного й комплексного, вчений наголошує на тому, що він прагнув розробити найбільш важливі положення кримінальної відповідальності за розкрадання, пов'язані з підлогом документів, та їх розслідування на основі узагальнення судової й слідчої практики УРСР. Таким чином, за словами С. І. Тихенка, в дисертації поєднуються в їх взаємозв'язку питання, що стосуються з одного боку кримінального права, а з іншого – криміналістики. Таке комплексне дослідження, на думку вченого, відповідало вимогам тогочасної практики й, разом з тим, було спрямоване на сприяння зміцненню соціалістичної законності [19, с. 1–2]. Крім цього, С. І. Тихенко відзначає, що у дисертації він прагнув не лише «... розробити тему про боротьбу судово-слідчих органів з розкраданнями, пов'язаними з підлогом документів», а й «... конкретно показати на досвіді цієї розробки найтісніший зв'язок криміналістики, особливо окремої методики розслідування злочинів, з кримінальним правом». Тому демонстрація «... сутності цього зв'язку, який ... недостатньо розкритий у криміналістичній літературі» зумовила, за словами самого Сергія Івановича, «основну думку, що керувала мною при написанні дисертації» [19, с. 2–3].

Також у вступній промові С. І. Тихенко наголошує на потребі законодавчого визначення (*de lege ferenda*) поняття розкрадання, звертає увагу на поняття підлогу документів та його основні різновиди, а також висловлюється про «... скорочення порівняно з чинним правом строків покарання, встановлених за розкрадання». На думку вченого, зв'язок підлогу документів з розкраданням майна «... може виражатися у тому, що

за допомогою підлогу та використання піддроблених документів, злочинець або вчиняє розкрадання, або приховує його» [19, с. 5–7]. При цьому, виділяючи такі різновиди підлогу документів, як матеріальний та інтелектуальний, С. І. Тихенко вказує на те, що «... чіткого роз'яснення того, що слід розуміти під порушенням правильності форми документа і тим самим під матеріальним підлогом, у нашій літературі, на мою думку, не має». З огляду на це Сергій Іванович запропонував власне бачення розмежування цих різновидів підлогу документів, зазначивши: «... об'єктивна сторона матеріального підлога на відміну від інтелектуального, полягає у такому викривленні справжності документа, при якому зазначений у ньому спосіб посвідчення правильності викладених обставин насправді застосований не був» [19, с. 8].

Офіційними опонентами на захисті докторської дисертації С. І. Тихенка були призначені відомі радянські криміналісти – Андрій Андрійович Піонтковський та Олександр Миколайович Васильєв. У підготовленому варіанті відповідей на зауваження офіційних опонентів, про який йшлося вище, С. І. Тихенко відзначає, що А. А. Піонтковський і О. М. Васильєв у своїх відгуків визнали правильною основну думку його дисертації «... про наукову доцільність здійснювати дослідження в галузі криміналістичної конкретної методики в органічному зв'язку з нормами кримінального права, а також схвалили зроблений мною досвід саме такого дослідження проблеми боротьби судово-слідчих органів з розкраданнями соціалістичної власності, пов'язаними з підлогом документів» [20, с. 1]. Вказавши у своєму «Попередньому варіанті виступу», що «... офіційні опоненти зробили низку критичних зауважень», Сергій Іванович висловив незгоду з деякими із них («Деякі із цих зауважень я приймаю, а з іншими погодитись не можу», – писав учений). Серед таких зауважень він окремо відзначає незгоду обох офіційних опонентів з наведеним у дисертації

визначенням поняття розкрадання, що за словами Сергія Івановича, не було для нього неочікуваним. Так, О. М. Васильєв відзначив, що у дисертації С. І. Тихенком зроблений «навіть чи вдалий висновок, що найбільш правильним є визначення загального поняття розкрадання як умисного протиправного обернення державного чи громадського майна на користь свою чи іншої особи за мотивами корисливої зацікавленості». Обидва офіційні опоненти у своїх відгуків вказували на невдалість формулювання «обернення на свою користь», віддаючи перевагу іншому формулюванню – «обернення у свою власність». На думку А. А. Піонтковського, аргумент проти формулювання «обернення у свою власність», що стосується неможливості визнання злочинця власником викраденого майна, «... б'є повз ціль, оскільки у даному формулюванні йдеться про незаконне обернення майна у свою власність». На це зауваження маститого криміналіста Сергій Іванович заперечував: «... коли розкрадання визначається як умисне незаконне обернення соціалістичного майна у свою власність, то тим самим все ж таки вказується, що соціалістичне майно, хоча і протизаконно, але обертається у власність розкрадача» [20, с. 1–3].

О. В. Васильєв також не погоджувався з позицією С. І. Тихенка стосовно визнання «розбійного розкрадання юридично закінченим вже у момент нападу, незалежно від того, чи вдалося злочинцю заволодіти майном або ні». З цього приводу Сергій Іванович у доволі поверховій формі відповідає: «... Те, що розбій, вчинений для заволодіння особистим майном громадян, має вважатись закінченим злочином вже тоді, коли вчинений напад, є безспірним, оскільки це прямо впливає із ст. 2 Указу від 4 червня 1947 року “Про посилення охорони особистої власності громадян”. Проте, хіба правильно подібне ж діяння вважати ще незакінченим злочином, якщо воно вчинене для заволодіння не особистим, а соціалістичним майном. Адже тоді виходить, що

у розглядуваних випадках соціалістична власність охороняється кримінальним законом у меншій мірі, ніж особиста власність, чого законодавець, звичайно, не міг мати на увазі» [20, с. 9–10].

Однак, не всі із зроблених дисертанту зауважень офіційних і неофіційних опонентів стосувались науки кримінального права. Так, ще один офіційний опонент – Абрам Ілліч Вінберг – вказував на недостатню критичність відтворення С. І. Тихенком так званих принципів криміналістичної ідентифікації, сформульованих свого часу С. М. Потаповим – науковим консультантом Сергія Івановича по докторській дисертації. «Абрам Ілліч вказує, що мені слід було розгорнуто викласти положення про те, що принцип поділу об'єктів на відносно змінні та відносно незмінні, а також принцип про причиновий зв'язок й про дослідження ознак об'єктів у русі взагалі не є науковими принципами саме криміналістики, а відносяться до характеристики рис марксистсько-діалектичного методу ... З цим запереченням професора Вінберга

я повністю згоден» [20, с. 10], – зазначив С. І. Тихенко у своїй відповіді.

Своє зауваження у галузі науки криміналістики зробив й А. А. Піонтковський. Стосувалось воно погляду С. І. Тихенка на охоплення поняттям планування як побудови версії, так й безпосереднього складання плану. Проте, на думку А. А. Піонтковського, побудова версії і планування розслідування є різними за своєю природою етапами процесу пізнання істини у справі [20, с. 11].

Завершуючи свій виступ і дякуючи А. А. Піонтковському, О. М. Васильєву й А. І. Вінбергу, Сергій Іванович відзначив, що всі офіційні опоненти по дисертації схвалили основну ідею його роботи і основні її положення, в яких ця ідея простежується.

21 лютого 1959 року ВАК при МВО СРСР Сергій Іванович був затверджений в науковому ступені доктора юридичних наук, а 30 листопада 1960 року йому присвоюється вчене звання професора (по кафедрі «кримінальне право»).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 2. – Спр. 380.
2. *Тихенко С. И.* Невменяемость и вменяемость / С. И. Тихенко. – Киев: Трест «Киев-Печать», 8-я типография, 1927. – 104 с.
3. *Тихенко С. И.* Основные положения исправительно-трудового кодекса УССР / С. И. Тихенко // Поправно-трудовой работник. – 1929. – № 8.
4. *Тихенко С. И.* Убийцы / С. И. Тихенко // Поправно-трудовой работник. – 1929. – № 9, 10, 11.
5. *Тихенко С. И.* Читання позбавлених волі рецидивістів / С. І. Тихенко // Записки кабінету по вивченню злочинності при Київських поправно-трудових установах. – 1930. – Вип. 1.
6. *Тихенко С. И.* З робіт пенітенціарної секції (про зразкові правила внутрішнього розпорядку для позбавлених волі в поправно-трудовій промколонії) / С. І. Тихенко // Записки кабінету по вивченню злочинності при Київських поправно-трудових установах. – 1930. – Вип. 1
7. *Тихенко С. И.* Бандиты-рецидивисты / С. И. Тихенко // Учение о преступности и пенитенциарная практика. – 1931. – Вип. IV.
8. *Матишевський П. С.* Сергій Іванович Тихенко (до 70-річчя з дня народження та 45-річчя науково-педагогічної діяльності) / П. С. Матишевський // Проблеми правознавства. Міжвідомчий науковий збірник. – 1967. – Вип. 7. – С. 182–188.
9. *Крылов И. Ф.* Избранные труды по криминалистике / И. Ф. Крылов. – СПб: Издательский Дом С. – Петерб. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С. – Петерб. гос. ун-та, 2006. – 1000 с.
10. *Святоцький О.* Час, що відтворив увесь обшир і розмаїття української юридичної думки та правозастосовчої практики / О. Святоцький // Право України. – 2002. – № 1. – С. 21–28.
11. Архів КНУіТШ. – Спр. зв. 1970–71 – ПВС – 129 с.
12. *Тихенко С. И.* Судебно-графическая экспертиза рукописных текстов: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / С. И. Тихенко. – К., 1945. – 216 с.

13. *Тихенко С. И.* Советское уголовное законодательство в борьбе с хищениями социалистической собственности / С. И. Тихенко // Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Наукові записки. Том IX. – Юридичний збірник. – 1950. – № 4. – С. 25–46.

14. *Тихенко С. И.* Советское уголовное право. Часть особенная (Лекции, читанные в Киевском государственном университете). Вып. I / С. И. Тихенко. – К.: Изд-во Киевского гос. ун-та им. Т. Г. Шевченко, 1951. – 120 с.

15. *Брайнин Я. М.* Советское уголовное право. Часть особенная (Лекции, читанные в Киевском государственном университете). Вып. II / Я. М. Брайнин. – К.: Изд-во Киевского гос. ун-та им. Т. Г. Шевченко, 1952. – 112 с.

16. *Тихенко С. И.* Борьба с хищениями социалистической собственности, связанными с подлогом документов / С. И. Тихенко. – К.: Изд-во Киевского гос-го ун-та им. Т. Г. Шевченко, 1959. – 386 с.

17. *Тихенко С. И.* Боротьба судово-слідчих органів з розкраданнями соціалістичної власності, зв'язаними з фальшуванням документів / С. И. Тихенко // Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Наукові записки. – Т. XVI, вип. VI. Юридичний збірник. – 1957. – № 9. – С. 5–25.

18. *Клименко Н. І.* Розробка криміналістичної методики вченими юридичного факультету та її значення для сучасної науки / Н. І. Клименко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – Вип. 39. – 2000. – С. 69–73.

19. *Тихенко С. И.* Предварительный вариант вступительного выступления на защите докторской диссертации 28.IV.58 г. машинопись рукописными вставками чернилами и карандашом / С. И. Тихенко // Особистий архів С. А. Тарарухіна (Київ). – 17 арк.

20. *Тихенко С. И.* Предварительный вариант выступления по поводу замечаний официальных оппонентов на защите докторской диссертации 28.IV.58 г. машинопись с рукописными вставками / С. И. Тихенко // Особистий архів С. А. Тарарухіна (Київ). – 19 арк.

Продовження статті в наступному номері.

Berzin P. Coryphaeus criminal law. History and Law essay on Sergei Ivanovich Tyhenka.

In the article light up basic directions scientific-pedagogical activity of S. I. Tikhenko, related to science of criminal law. The contribution of this scientist is determined to development of the indicated science on the basis of the archived sources.

Keywords: *criminal law, science, scientific activity, history of development, criminal responsibility.*

Стаття надійшла до редакції журналу 21.10.2014 р.